

Forgács Balázs

**Variációk egy témára –
Lawrence és Von Lettow-Vorbeck
irreguláris harcai az első világháborúban**

Az első világháborúban mindössze két mellékhadszíntéren bontakozott ki irreguláris harc: Német Kelet-Afrikában Paul von Lettow-Vorbeck német tábornok vezetésével és az Arab-félszigeten Thomas Edward Lawrence közreműködésével. Bár mindketten jelentős eredményeket ért el ellenségeikkel szemben, a háború után több figyelmet csupán az antant oldalán harcoló arabok felkelése kapott. Ennek oka azonban nemcsak abban rejlett, hogy ők a győztesek oldalán fejezték be a háborút, sokkal inkább B. H. Liddell Hart hadtudományi szakírói tevékenységében. A brit katonai teoretikus – aki egyébként Lawrence barátja volt – ezt a hadjáratot a közvetett megközelítés szélsőséges formájának alkalmazásaként írta le,¹ barátja monumentális visszaemlékezését az irreguláris harcok mesteri összefoglalásaként propagálta.² Ezzel szemben Walter Laqueur megjegyzi, hogy katonai szempontból Von Lettow-Vorbeck teljesítménye nagyobb volt, mint Lawrence-é: „az unalmas, konvencionális, fantáziátlan és kevésbé magával ragadó német profi” a számára kedvezőtlen körülmények között is helytállt a hatalmas túlerővel szemben, így a „briliáns, unortodox brit amatőr katona” néhány, rövid ideig tartó, kisebb ellenséges egységek ellen végrehajtott rajtaütése nem említhető egy lapon ezzel.³ Írásunkban ezt a két eseményt vizsgáljuk meg a harcokat irányító parancsnokok emlékiratai alapján.

¹ LIDDELL HART 2002: 287.

² LIDDELL HART 2002: 551.

³ LAQUEUR 2004: 155.

Arábiai Lawrence⁴

Thomas Edward Lawrence brit régész, katonai stratégia és szakíró 1888. augusztus 15-én házasságon kívül született a walesi Tremadocban (Caernavonshire). Apja Sir Thomas Chapman (1846–1919), anyja Sara Maden (1861–1959), akik elhagyva korábbi házasságukat⁵ Írországba költöztek, ahol Mr. és Mrs. Lawrence néven éltek. Öt fiuk közül másodikként Thomas Edward 1888-ban született meg.⁶ A család 1896-ban költözött Oxfordba, így második fiuk itt folytatta alap- és középfokú tanulmányait 1896 és 1910 között.⁷ Érdeklődésének középpontjában a középkori katonai építészet (erődítészet) állt, amelynek tanulmányozására Franciaországban, majd 1909-ben Szíriában és Palesztinában járt tanulmányúton – utóbbi területeken azt vizsgálta, hogy a keresztes várak hogyan hatottak az iszlám katonai építészetére. Itt ismerte meg az arab kultúrát, az arab nyelvet, annak tájszólását. 1910-ben kitüntetéses diplomát szerzett történelemből, ugyanebben az évben ösztöndíj segítségével csatlakozott az Eufrátesz mellett folyó karkemisi ásatásokhoz. Szabadidejében a vidéket járta, ahol megismerte az Oszmán Birodalmat, az ott lakókat, életüket és szokásaikat.⁸

A tanulmányúton találkozott sir Leonard Woolley (1880–1960) régésszel is, akivel 1914 elején a Palestine Exploration Fund (Palesztina feltárására létrehozott alap) támogatásával feltérképezték a Negev-sivatagot és a Sínai-félsziget északi részét. Katonai tárgyú érdeklődése és nyelvtudása felkeltette a brit katonai hírszerzés figyelmét is,⁹ így nem véletlen, hogy a tudományos expedíciónak feltüntetett utazásra a régészekkel tartott Steward F. Newcombe százados (1878–1956) is. Az utazás alatt megismerkedett a katonai tervezés és a katonai szemrevételezés módszereivel is, ami az 1915-ben *The Wilderness of Zin* (Cin pusztája) címmel kiadott, Woolley-vel közösen írt műben már jól látszott.¹⁰

A kiadott mű az első világháború kitörésével azonnal stratégiai jelentőségű lett, a szerzők rövid időn belül a brit katonai hírszerzés kötelekében találták magukat. A háború kitörésekor Lawrence-t alacsony termete miatt nem sorozták be azonnal, ezért kivételes ismereteit először civilként a londoni Map Department of the War Office-ban kamatoztatta. A hadseregbe 1914. október 26-án került be, alakulati

⁴ Az arab felkelésről szóló részhez a 2017-ben megjelent *Arábiai Lawrence és az arab felkelés* című tanulmányunkat használtuk fel (*Hadmérnök*, 12[2], 321–340).

⁵ Sara Maden nevelőnője volt Sir Thomas Chapman lányainak Westmeathben. GWINN 1991: 206.

⁶ MURPHY 2008: 7.

⁷ PARAGI 2009: 55.

⁸ MURPHY 2008: 9.

⁹ SOMOGYI 1939: 66–67.

¹⁰ MURPHY 2008: 9; PARAGI 2009: 55.

kötődés nélküli különleges feladatokkal megbízva.¹¹ Ugyanezen év végén kerül Kairóba, ahol az arab ügyek szakértőjeként a Gilbert Clayton (1875–1929) és David G. Hogarth (1862–1927) által vezetett Arab Bureau-ban szolgált, amely a katonai hírszerzés egyik szerve volt.¹² Lawrence-t külön tisztnak tartották,¹³ de mindenki elismerte különleges szaktudását. Feladatai közé tartozott a hadifoglyok kikérdezése, a török területekről érkező hírszerző jelentések feldolgozása, a török politikai és katonai vezetők profilozása, valamint térképek készítése a hadszínterről, amelyek a későbbiekben felhasználható információkat jelentettek számára a török hadseregről.

1915-ben két fivére, William George (sz. 1889) és Frank (sz. 1893) elesett a nyugati fronton. Lawrence ettől kezdve aktívabb szerepet szeretett volna vállalni a háborúban, de az egyiptomi helyzet – a Gallipoli-félszigeten történt sikertelen partraszállás óta – stagnáló volt. Ekkor kezdett benne megerősödni az a felismerés, hogy a Török Birodalom legyőzését más módszerrel kell elérni.

1916. június 8-án a mekkai nagyserif,¹⁴ Husszein (1854–1931) lázadást robbantott ki a török fennhatóság ellen. 1916 októberében Lawrence sir Ronald Storrs (1881–1955) brit diplomata kíséretében titkos küldetésben járt Arábiában, ahol kapcsolatba léptek a felkelést vezető nagyseriffel és annak két fiával, Abdullával (1882–1951) és Feiszallal (1885–1933). Lawrence feladata az volt, hogy feltérképezze az arab erők és azok vezetőinek képességeit, és hírszerző hálózat kiépítését kezdje meg a térségben.¹⁵ Novemberben visszatértek Kairóba, ahol Lawrence feletteseinél sürgette a lázadás támogatását, és politikai tanácsadóként és segédtsízként többedmagával tért vissza Feiszal mellé. Az arab erők mellé küldött brit katonai tanácsadók közül ő lett az, aki végül a felkelés szellemi vezetőjeként, a csapatok szervezőjeként, kairói összekötőként és szakértőként oroszlánrészt vállalt a felkelés győzelmében. Ismerve a humán és természetföldrajzi adottságokat, Lawrence rugalmasan azonosult az arabokkal, a felkelés során nem erőltette rájuk a nyugati mintákat, elfogadta őket önállónak, így azt is rájuk hagyta, hogy harcukat saját módszereik alapján vívják.

Az első világháború befejezésekor a már ezredesi rendfokozatot viselő Lawrence minden tekintélyét és népszerűségét latba vetve igyekezett az arab törekvéseket és Feiszalt támogatni, de ez a korábbi nagyhatalmi egyezmények miatt eleve

¹¹ A brit terminológiában „Special List”, lásd MURPHY 2008: 9.

¹² FROMKIN 2001: 170–171.

¹³ Kairóban „csendes kisembernek”, „a kis Lawrence-nek” vagy „a szuperelmének” nevezték. FROMKIN 2001: 226.

¹⁴ A nagyserif az Arab-félsziget nyugati, északnyugati részén fekvő Hidzsász térségének nagy önállósággal rendelkező, de formálisan Isztambul szolgálo főméltósága volt, aki felelősséggel tartozott az iszlám két legszentebb helye, Mekka és Medina igazgatásáért is. PARAGI 2009: 56.

¹⁵ MURPHY 2008: 16–17.

kudarccra volt ítélve.¹⁶ Csalódottan, 1919-től kezdett dolgozni háborús emlékiratán, amelyet az oxfordi All Souls College-től kapott kutatói ösztöndíj segítségével állított össze. 1921 márciusában az akkori brit gyarmatügyi miniszter, Winston Churchill (1874–1965) kérte fel az arab ügyekért felelős tanácsadónak, de itt is csalódások érték, amelyek hatására végleg eltávolodott a politikától. 1922-ben „leköszönt ezredesi rangjáról és visszaküldötte [sic!] kitüntetéseit is” – írta Somogyi.¹⁷ Ugyanezen év augusztus 28-án John Hume Ross álnéven jelentkezett a Royal Air Force (RAF) állományába, ahol az év decemberéig mint *aircraftman*¹⁸ szolgált a farnborough-i légibázison, azonban a *Daily Express* című újság felfedte kilétét, és távoznia kellett. 1923. március 12-én immáron T. E. Shaw álnéven jelentkezett a Royal Tank Corps állományába, ahol 1925-ig szolgált, majd halálának évéig ismét a RAF kötelékébe került. Az 1920-as években már világhírű Lawrence 1926 és 1928 között Brit Indiában szolgált, majd hazatérése után mérnöki beosztású tisztként dolgozott a légierőnél. Egy motorbalesetben szerzett sérülései következtében 1935. május 19-én halt meg.

Az arab felkelés

A fontos geostratégiai pozíciókkal rendelkező¹⁹ Török Birodalom 1914. október végén adta fel semlegességét, a november 3-i orosz, majd 5-i angol és francia hadüzenet után a központi hatalmak oldalán lépett be az első világháborúba.²⁰

A britek már a háború második évében megkísérelték kikényszeríteni a törökök kilépését a háborúból, azonban a 1915. február 19-től 1916. január 9-ig tartó gallipoli offenzíva kudarcot vallott.²¹ A London számára kiemelt mellékhadszíntér 1916-tól azonban növekvő figyelmet kapott: a mekkai nagyserif 1916 nyarán kitört lázadása, annak felkeléssé fejlődése ismét felvetette Törökország legyőzésének lehetőségét. Huszein erói július 9-én elfoglalták Mekktát, és bár Medina török kézen maradt, a Vörös-tenger partján fekvő kikötők bevételel biztosították a harcok folytatását. Bár a britek már 1914-ben számoltak egy esetleges törökellenes arab lázadással

¹⁶ MURPHY 2008: 86–87.

¹⁷ SOMOGYI 1939: 71.

¹⁸ Kb. közkatona.

¹⁹ A Fekete-tengeri kijárók, a Boszporusz és a Dardanellák birtoklása, valamint a szuezi csatornát fenyegető, ahhoz közel fekvő közel-keleti területek.

²⁰ GALÁNTAI 2000: 214–215.

²¹ KEEGAN 2010: 475–504.

a térségben,²² támogatást csak 1917-től biztosítottak a felkelőknek, igaz, ekkortól egyre növekvő mértékben. Vedzs kikötőjének 1917. január 25-i elfoglalása után a felkelők – immáron Lawrence vezetésével – Akaba felé fordultak, amelyet ugyan-ezen év július 6-án vettek be.²³ Az arab felkelés ugyan mindvégig megmaradt „egy mellékhadszintér mellékcselekményének”,²⁴ de 1917 nyaratól a brit hadvezetés egyre nagyobb szerepet szánt a Lawrence vezette irreguláris helyi csapatoknak, amelyek jelenlétükkel és tevékenységükkel megosztották a térség török csapatait.

Az 1917. június 28-án az Egyiptomban állomásozó Brit Expedíciós Haderő élére kinevezett Edmund Allenby tábornok (1861–1936) már mint erőinek jobb szárnyára tekintett az irreguláris arab erőkre Palesztina ellen indított támadásakor.²⁵ Allenby személye valódi katonai vezetést és katonai professzionalizmust hozott Egyiptomba: az év végén indított brit támadások Beér-Seva, Gáza és Jeruzsálem bevételét hozták, és kézzelfogható közelségbe került Damaszkusz is.²⁶ A következő hónapok eseményei a nyugati fronton azonban ismét rávilágítottak a térség valódi jelentőségére: a főhadszíntéren indított német támadások elhárítására a brit hadvezetés elvezényelte Allenby harcedzett erőinek jelentős részét, emiatt a döntő offenzívára csak 1918 őszén kerülhetett sor.²⁷ Az 1918. szeptember 19–25. közötti megiddói csata után a török front összeomlott,²⁸ az antant erői végül 1918. október 1-jén bevonultak Damaszkuszba.²⁹ A végső siker mellett fontos kiemelni, hogy bár az arab felkelés jelentős hozzájárulás volt Allenby offenzívájához,³⁰ magára a háború kimenetelére csekély hatást gyakorolt, aminek következtében az arab ügy remélt támogatása is elmaradt.

²² Fromkin megjegyzi, hogy az arab lázadás ötlete sir Reginald Wingate-től (1861–1953) származott, aki már 1914-ben javasolta ezt feletteseinek. Wingate 1917-ben egyiptomi főkormányzó lett, és ebben a pozíciójában támogatta Lawrence – és egyben saját – ötletét. FROMKIN 2001: 227.

²³ LIDDELL HART 1972: 212.

²⁴ LAWRENCE 1935a: 319.

²⁵ BLACK 2010: 270–272; GALÁNTAI 2000: 306; LAWRENCE 1935b: 217–218.

²⁶ FROMKIN 2001: 308; MURPHY 2008: 15–16.

²⁷ LAWRENCE 1935b: 242.

²⁸ Erről lásd bővebben BLACK 2010: 274–275.

²⁹ Lawrence szerint az arabok érték el először a várost, de ezt az állítást – amelyet az arabok mozgalma és célkitűzései iránti és a saját személye felé irányuló figyelem felkeltése miatt fogalmazott meg – más szerzők cáfolták. Lásd BLACK 2010: 273; FROMKIN 2001: 341–342; MURPHY 2011: 45.

³⁰ LIDDELL HART 1972: 378, 436.

A bölcsesség hét pillére

Az ószövetségi *Bibliában* a *Példabeszédek könyvében* olvashatjuk: „Megépítette a házát a bölcsesség, s hét oszlopát is felállította.”³¹ A metafora onnan ered, hogy Lawrence még a háború előtt olyan könyvön dolgozott, amely hét közel-keleti városról – Kairó, Szmirna (a mai İzmir), Konstantinápoly (a mai Isztambul), Bejrút, Aleppó, Damaszkusz és Medina – szólt volna. Testvére, Arnold Walter szerint „ezt nem jelentette meg, mert kimerítőnek találta, címét azonban átvette, emlékeztetőül”.³² A könyv első változata 1919-ben elveszett, újra megírt változatát a szerző saját maga 1922-ben jelentette meg. Ennek lerövidített formáját 1926-ban 128 példányban adták ki az arra előfizetőknek. A bevezetésből és 10 könyvből,³³ összesen 122 fejezetből álló alkotás kronológiai rendben haladva mutatja be az arab felkelés történetét. A mű magyarul két kötetben, 1935-ben jelent meg Schöpfung Aladár író, irodalomtörténész fordításában a Révai Kiadó gondozásában.³⁴ A magyar kiadást az eredeti fényképek mellett Maurer Alfréd százados által készített térképekkel is illusztrálták.

A fiatal angol tiszt hitt az arab felkelés sikerében, és ez a hit sarkallta őt a Brit Birodalomtól kapott küldetése teljesítésére.³⁵ Az arab lázadás célja az egységes arab királyság megteremtése volt, amellyel párhuzamosan a Török Birodalom összeomlása is kierzakolható. Lawrence úgy gondolta, hogy a törökök elleni sikeres harchoz arra van szükség, hogy az arab törzsek egymás közötti konfliktusait félretéve együttesen harcoljanak az arab királyság létrehozásáért Isztambul ellen.³⁶ Az így kialakuló széles és egységes társadalmi bázis megteremtését az arab szabadság eszméjében látta,

³¹ Péld 9.1. A Szent István Társulat Szentírás-Bizottságának fordítása. „A leginkább szimbolikus jelentésű szám a Bibliában a hetes, amely a teljességet (7 lélek), az egészet jelképezi. Esküdni héberül annyit jelent, mint magát meghétszerezni. A hetes szám gyakran előfordul a kultuszban: a 7. nap megszentelése, a 7. év a szombatév. 7-szer hét év a jubileumi év.” (BARTHA 1993: s. v. Szám-szimbolika.)

³² LAWRENCE 1935a: ix.

³³ A *Bevezetés* hét rövid részben tartalmazza a felkelés alapvetését. A 10 könyv címe: 1. könyv: Fejszal felfedezése (Első utam Arábiába); 2. könyv: *Az arab offenzíva megkezdése* (Fejszal első előre-nyomulása észak felé); 3. könyv: *Kitérés a vasútnál* (Támadások a medínai vonal ellen); 4. könyv: *Terjeszkedés Akabáig* (Az északi expedíció); 5. könyv: *Az új bázis kihasználása* (Szíria kapujában); 6. könyv: *Támadás a hidak ellen* (Kudarac a Jarmuk-völgyben); 7. könyv: *Hadjárat a Holt-tengernél* (Téli háború); 8. könyv: *A nagy reményromlása* (Jön a maradiság); 9. könyv: *Felkészülünk a végső csapásra* (Damaszkusz előtt); 10. könyv: *A ház megépül* (Damaszkusz felszabadítása).

³⁴ LAWRENCE 1935a; 1935b.

³⁵ Lawrence küldetése az volt, hogy – saját szavaival – „vezessem őket [ti. az arabokat – F. B.] és a lehető legmagasabbra fejlesszem ki minden mozgalmukat, amely Angolországának hasznára lehet a háborúban” (LAWRENCE 1935a: 5).

³⁶ LAWRENCE 1935a: 94.

és megpróbálta a helyiek fanatizmusát az arab nacionalizmus szolgálatába állítani. A felkelés ideológiája megkívánta, hogy azt hiteles vezető képviselje, akit Lawrence Huszein harmadik fiában, Feiszalban talált meg, akivel 1916. október 23-án, Hamrában találkozott először.³⁷ A közös eszme és a mindenki által elfogadott vezető személye elsimította a törzsi feszültségeket és a törzsekkel szembeni bizalmatlanságot, így az arab törzsek egységesen szálltak szembe a törökökkel, s harcukat Akaba bevétele után a britek is jelentős támogatásban részesítették.

Lawrence művében igazi hadiutazó szemével vizsgálta és mutatta be a hadszíntér természet- és település-földrajzi viszonyait: leírta, hogy mely törzsek hol élnek, szolt a katonai műveletek szempontjából kulcsfontosságú talajszerkezetről, és bemutatta, hol vannak a vizet egyedülként biztosító kutak és oázisok. Ez utóbbiak kapcsán arról is szolt, hogy a sivatagos tájon a műveletek elképzelhetetlenek a tevék nélkül, amelyek felhasználása a logisztikai kérdések legfontosabbikává vált. A térség legfontosabb ember alkotta tereptárgya a hedzsászi vasútvonal volt, amely a felkelők támadásainak egyik legfontosabb célpontjává vált.³⁸ Az 1322 km hosszú, nagyrészt sivatagban húzódó, 1055 mm keskeny nyomtávú vasutat a törökök eredeti terveik szerint Damaszkusztól Mekkáig akarták megépíteni, egyrészt az oda induló zarándokok célba juttatását segítettő, másrészt a török hadsereg szállítását és utánpótlását biztosítandó. Német mérnökök segítségével az építkezés 1901. május 1-jén indult meg, a vonal 1903. szeptember 1-jén érte el Ammant, 1908. szeptember 1-jén pedig Medinát. A vonal azonban nem készült el teljesen, az építkezés ugyanis a háború kitörése miatt leállt.³⁹ A megépült részeknek így is stratégiai jelentőségük volt, hiszen a törökök arabiai pozíciói tarthatatlanok voltak a vasúti szállítások nélkül. Érdekes tény, hogy e vasút jelentős szakaszait magyar vasutasok üzemeltették. A térség nem volt ismeretlen az Osztrák–Magyar Monarchia számára,⁴⁰ a harcokban részt vevő katonáink mellett az itteni vasútüzemet működtető magyarok is Lawrence és felkelői támadásainak voltak kitéve.⁴¹

A hadtudomány szempontjából a mű legfontosabb része a XXXIII. fejezet, amelyben Lawrence az arab felkelés hadelméletét írta le.⁴² A felkelés kapcsán talán az egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy azt nem lehet a hagyományos háborúhoz hasonlóan megvívni, azaz irreguláris harcot kell folytatni a törökök ellen.

³⁷ LAWRENCE 1935a: 58.

³⁸ LIDDELL HART 1972: 213.

³⁹ ANDÓ 2012: 47; PARAGI 2009: 55.

⁴⁰ NAGY 2003: 243–279; NAGY 2009: 221–222; NAGY 2007: 208–218.

⁴¹ ANDÓ–SZIRMAY 2013: 42.

⁴² LAWRENCE 1935a: 206–219; összefoglalását lásd FORGÁCS 2017: 336–337.

A reguláris, vagyis a bevett szokásokon és eljárásokon alapuló harccal szemben a rendhagyó és váratlan módszerek alkalmazása sikereket eredményezett, és az arab erők képesek voltak nagymértékben befolyásolni a mellékhadszíntér katonai eseményeit.⁴³

Ez a harcmódor jól illeszkedett az arabok beállítottágához, egyéni képességeihez. Az arabokat jellemző szabadszelleműségben látta a brit tiszt a katonai kiképzésre és ebből fakadóan a kötelékben vívott harcra való alkalmatlanságukat, ezért Lawrence a felkelés harcosait tudatosan irreguláris erőként, kis alegységek szintjén alkalmazta a törökök ellen. Rámutatott arra is, hogy a felkelés sikeréhez modern könnyű- és automata fegyverzetre (például Lewis golyószóró) van szükség.⁴⁴ Részletes leírások mutatják be a műben a felkelés harcászataát, az „*üss és fuss*” módszert alkalmazó portyázásokat és rajtaütéseket, amelyek annak legfőbb eszközeit jelentették.

Lawrence felismerte, hogy a felkelőkkel a direkt, frontális támadás egyrészt kivitelezhetetlen, másrészt eredménytelen lett volna, ezért a végrehajtott műveletek célja a török hadsereg kifárasztása volt.⁴⁵ A portyák és a rajtaütések mellett az egyre gyakoribb légítámadások, valamint a hedzsászi vasút rombolása is ezt szolgálta. A hadszíntér nagy területén végrehajtott akciókkal az arab erők a front lehető legnagyobb részére kiterjesztették a harcot, ezzel a törököket a lehető leghosszabb vonalon passzív védelemre kényszerítették. A török hadsereg gyengéit (például az elnyúló utánpótlási és közlekedési vonalak, a katonák gyenge morálja) jól ismerő hírszerző tiszt vezetésével indirekt eszközök alkalmazásával kerekedtek felül ellenfelükön. Az állandó rajtaütések legfőbb célpontja a török infrastruktúra volt, ugyanis

„Törökországban az anyag ritka és értékes, az embereket kevesebbre becsülték, mint a felszerelést. A mi szerepünk nem a török hadseregnek, hanem anyagainak elpusztítása volt. Egy török híd, vagy sín, gépezet, vagy ágyú, vagy robbanószer elpusztítása nagyobb hasznunkra vált, mint egy töröknek a halála.”⁴⁶

A műveletek egyik legfontosabb célpontja a már korábban említett hedzsászi vasút és annak infrastruktúrája (állomások, hidak) volt.⁴⁷ A dinamittal végrehajtott támadások célja nem a török vasúti közlekedés teljes megállítás, hanem annak tudatos akadályozása volt.

⁴³ LIDDELL HART 1972: 307.

⁴⁴ LAWRENCE 1935a: 97; BAKOS–JOBÁGY 2015: 94–95.

⁴⁵ LIDDELL HART 1972: 307.

⁴⁶ LAWRENCE 1935a: 215.

⁴⁷ LAQUEUR 2004: 156; LIDDELL HART 1972: 213.

A lázadás sikerének hátterében két fontos tényezőt azonosíthatunk. Elsőként Nagy-Britannia, vagyis egy nagyhatalom támogatását kell említeni, amely nélkül a felkelők nem rendelkeztek volna elegendő hadianyaggal és egyéb, a harchoz szükséges támogatással küzdelmükhöz. Másodszor Thomas Edward Lawrence szerepét kell kiemelni, aki kezdetben összekötő tisztként, később katonai vezetőként nagy szerepet játszott abban, hogy az arabokat a britek valós hadviselőnek tekintették, így direkt és indirekt módon is hozzájárultak az irreguláris harcok sikeréhez. Lawrence meggyőződéssel hitt a felkelés sikerében, és abban is, hogy a fegyveres küzdelem bevett szokásoktól eltérő módjának is létezik hadelmélete.

Lawrence művét sokan az egyik legjelentősebb 20. századi brit irodalmi alkotásnak tartják, bár a mű megítélése ugyanúgy ellentmondásos, mint szerzőjének személyisége. Walter Laqueur szerint Lawrence alkotása furcsa keveréke a briliáns élelátásnak, a nyilvánvaló kijelentéseknek és a hírhedt képtelenségeknek, amelyben a sokszor paradox megfogalmazások és újszerű kifejezések nehezítik az olvasó dolgát.⁴⁸ David Murphy véleménye ezzel ellentétes: szerinte *A bölcsesség hét pillére* a 20. század egyik klasszikus könyve, Lawrence legnagyobb és nagy hatású öröksége, amely a mai felkelések és az ellenük folytatott tevékenység megismeréséhez is elengedhetetlen forrás.⁴⁹ Hasonló véleményt olvashatunk Ian F. Beckett-től is, aki szerint a könyv hatott mind Mao Ce-tung, mind a brit hadsereg különleges erői egyik alapítója, Orde Wingate munkásságára.⁵⁰ Megjelenésének korában hazánk kritikussait és publicistáit is megosztotta mind Lawrence, mind alkotása. Utóbbit a *Történetírás*ban megjelent publicisztikájában Somogyi József nem tartotta könnyű olvasmánynak, de értékének tekintette, hogy ábrázolta szerzőjének egyéniségét, valamint a beduinok sivatagi életét.⁵¹ A *Napkelet* folyóiratban a régész, orientalista és művészettörténész Horváth Tibor azt írta, a mű a világháború „egyik nélkülözhetetlen forrásmunkája”.⁵² A *Nyugat*ban a világhírű író és műfordító Passuth László úgy vélekedett, bár Lawrence „új háborús hőrosz”,⁵³ íróként azonban csupán „primitív glosszátor”.⁵⁴ Ugyanitt az újságíró és történész Fejtő Ferenc igen keményen fogalmazott. Szerinte „Lawrence élete a »személyiség meghasadásának« tipikus esete”, s a szerző gyengeségből szakadt „[...] az írni akaróra, a kalandorra, az arabra,

⁴⁸ LAQUEUR 2004: 169.

⁴⁹ MURPHY 2008: 88; MURPHY 2011: 53, 59.

⁵⁰ BECKETT 2004: 20.

⁵¹ SOMOGYI 1939: 70.

⁵² HORVÁTH 1935: 824.

⁵³ PASSUTH 1935: 26.

⁵⁴ PASSUTH 1935: 27.

az angolra”.⁵⁵ Fejtő lesújtó véleménye elsősorban a szerzőt illette, akinek szerinte kétségbe vonható személyisége annak művén is negatív nyomot hagyott.⁵⁶

Afrika oroszlánja

Paul von Lettow-Vorbeck porosz nemesi katonacsaládban született 1870-ben Saarlouisban.⁵⁷ Mind apai, mind anyai ágon találunk tábornokokat a felmenői között, akik a porosz királyokat szolgálták. Apja, Paul Karl von Lettow-Vorbeck (1832–1919) későbbi gyalogsági tábornok harcolt a porosz–osztrák, majd a porosz–francia háborúban: utóbbi harcokban tanúsított bátorságáért kitüntették, majd zászlóaljparancsnokként részt vett Franciaország megszállásában. Anyja, Marie von Eisenhart Rothe (1842–1919) porosz junkercsaládból származott.

A család az apa szolgálati kötelességei miatt 1878-ban Berlinbe költözött. Apjához hasonlóan Paul von Lettow-Vorbeck is kadétiskolába járt: 1881-től Potsdamban, majd Gross-Lichterfeldében és Kasselen tanulta meg a katonai szakma alapjait, amely ismeretek mellett többek között matematikát, mérnöki tudományokat és filozófiát is tanítottak neki. Kitűnő fizikummal rendelkezett, emellett kiváló lovas, valamint kardvívó hírében állt.⁵⁸ Tanulmányait 1888-ban kitüntetéssel zárta, majd katonai karrierjét a 4. gárda gyalogezrednél kezdte meg. Az 1890-es években elvégezte a Hadiakadémiát (1896–1899), majd a német nagyvezérkarnál⁵⁹ szolgált. Önkéntesként vett részt a bokszerlázadás leverésében, amely során felismerte a helyi lakossággal kialakítandó kapcsolatok fontosságát, megtapasztalhatta az expedíciós erők logisztikai ellátásának nehézségeit idegen területen, és szembesült a brit csapatok gyenge irányításával is.⁶⁰ Itt esett át a tűzkeresztségen 1901 januárjában.⁶¹ Hazatérte után századossá léptették elő. Ez idő tájt tanulmányozta a két angol–búr háború tapasztalatait is, amelyek közül a búr kommandók irreguláris tevékenysége, valamint az elhúzódó küzdelmek okozta háborús terhek mértéke hatott későbbi harcaira.⁶² 1904-ben csatlakozott a Lothar von Trotha (1848–1920) altábornagy (később gyalogsági tábornok) vezette expedíciós haderőhöz, amelynek feladata a Német Délnyugat-Afrikában 1904-ben kitört

⁵⁵ FEJTŐ 1936: 79–80.

⁵⁶ FEJTŐ 1936: 81.

⁵⁷ GAUDI 2017: 26–30.

⁵⁸ GAUDI 2017: 34–35.

⁵⁹ FAZEKAS 2021: 110–111.

⁶⁰ FARWELL 1989: 106; GAUDI 2017: 55–66.

⁶¹ GAUDI 2017: 63–64; MOSLEY 1963: 24.

⁶² VON LETTOW-VORBECK 1920b: 16; GAUDI 2017: 41; SMITH 2022: 11.

herero- és namafelkelés leverése volt. Kínához hasonlóan Von Lettow-Vorbeck itt is megtapasztalta a helyismerettel rendelkező lázadók fölényét, ezúttal a bozótban és a sivatagban vívott irreguláris küzdelmekben.⁶³

1907 és 1913 között az őrnaggyá előléptetett, kortársaitól eltérően számottevő (gyarmati) harctéri és törzskari tapasztalattal rendelkező katona⁶⁴ előbb Kasselben, majd 1909-ben Wilhelmshavenben szolgált, utóbbi városban mint a 2. tengerészgyalogos-zászlóalj parancsnoka. Az itt töltött szolgálat alatt megismerte ennek a dinamikusan fejlődő haderőnemnek az életét, amely kulcsfontosságú kapocs volt az anyaország és a gyarmatok között.⁶⁵ 1913 augusztusában II. Vilmos német császár előbb a kameruni, majd ugyanezen év decemberében kinevezte a Német Kelet-Afrikában működő gyarmati véderő (Schutztruppe) parancsnokává, ami egyúttal az alezredesi előléptetést is meghozta számára.⁶⁶ Von Lettow-Vorbeck 1914 januárjában érkezett meg Dar es-Salaamba. „A régi időkre emlékeztetett, soha nem találkoztam még olyan némettel, aki olyan erős benyomást tett volna rám arról, amit a birodalmi Németország jelentett, és amit képviselt” – írta róla Karen Blixen író, a 20. századi dán irodalom kiemelkedő alakja, aki egy hajón utazott vele 1913-ban Kelet-Afrika felé.⁶⁷

A kinevezett parancsnok a világháború kitöréséig tudatosan készült a gyarmat katonai ellenállásának megszervezésére. Talpig katona volt, „[...] rövidre nyírt ősz hajjal és egy porosz gárdista tartásával, de az ilyeneknek általában tulajdonított harsányság nélkül. A viselkedése pont olyan volt, amilyennek lennie kellett, illedelmes és udvarias.”⁶⁸ „Közvetlen közelében nyomasztó volt élni” – mondta róla egyik alárendeltje.⁶⁹ A poroszos szigorúság mellett a becsületesség, a humorérzék és az emberei iránti figyelem is jellemezte.⁷⁰ Akárcsak Lawrence, elismerte és tisztelte helyi katonái harcban nyújtott teljesítményét, nem akarta őket az európai mintájú harcra átformálni.⁷¹

Harctéri sikerei miatt 1916-ban kitüntették a Pour le Mérite kitüntetéssel, amelyhez 1917-ben megkapta a tölgyfalombokat is.⁷² Csapataival tovább tartott ki, mint

⁶³ GAUDI 2017: 67–101; HOYT 1981: 16–17; MOSLEY 1963: 22–24.

⁶⁴ GAUDI 2017: 104; HOYT 1981: 18.

⁶⁵ VON LETTOW-VORBECK 1920b: 16.

⁶⁶ GAUDI 2017: 108–109.

⁶⁷ FARWELL 1989: 105.

⁶⁸ GAUDI 2017: 24.

⁶⁹ FARWELL 1989: 107.

⁷⁰ GAUDI 2017: 24.

⁷¹ GAUDI 2017: 24; HOYT 1981: 18.

⁷² NÉMETH 2015: 21.

maga az anyaország, és az egyetlen német tábornok (1917-ben vezérőrnaggyá léptették elő) volt, aki a nagy háború alatt brit fennhatóságú területre lépett. Németország összeomlása azonban az itteni harcoknak is véget vetett: a háború végéig harcképes és harcra kész német csapatok 1918. november 25-én brit gyarmati területen tették le a fegyvert. A csapatokat hadifogságba vetették, parancsnokuk 1919. január 17-én hagyta el a harcok színterét, s tért vissza Németországba.⁷³ Március 2-án Berlinben csapatait vezetve vonult át a Brandenburgeri kapun, ahol hősnak kijáró tisztelettel köszöntötték.⁷⁴ Ugyanebben a hónapban megnősült, feleségével, Martha Wallrothtal négy gyermekük született.

1920 májusáig aktív katona maradt, azonban a márciusi Kapp-puccsban való részvétele miatt leszerelték.⁷⁵ Ezután Brémában telepedett le, ahol külkereskedéssel foglalkozott. Az 1920-as évek végén a Reichstag tagja lett a Német Nemzeti Néppárt képviselőjeként. A náci hatalomátvétel után megtagadta a náci pártba való belépést, majd 1937-ben visszautasította Hitlernek a londoni nagyköveti poszt betöltésére vonatkozó ajánlatát.⁷⁶ A második világháború harcaiban elvesztette két fiát és mostohafiát, brémai házát bombatalálat pusztította el 1945-ben.⁷⁷ 1953-ban visszatért az egykori harcok színhelyére: Dar es-Salaamba látogatott, ahol a még életben lévő aszkarik fogadták.⁷⁸ 1964. március 9-én halt meg, a nyugatnémet állam katonai tiszteletadással – két egykori fekete harcosa jelenlétében – temettette el. A gyászbeszédet a védelmi miniszter, Kai-Uwe von Hassel mondta, aki a Von Lettow-Vorbeck által vezetett német kelet-afrikai gyarmati véderő egykori tisztjének, Theodor von Hasselnek volt a fia.⁷⁹

Harcok Német Kelet-Afrikában

Az első világháború kitörése után az afrikai német gyarmatok fokozatosan kerültek az antant kezére: Togóban 1914. augusztus 26-án, Német Délnyugat-Afrikában 1915. július 9-én, Kamerunban 1916. január 8-án vonták le a német zászlót.⁸⁰ Német

⁷³ SMITH 2022: 90; TIKKANEN [é. n.]

⁷⁴ FARWELL 1989: 355–356; GAUDI 2017: 410; VON LETTOW-VORBECK 1920c: 326.

⁷⁵ FARWELL 1989: 356; MOSLEY 1963: 228.

⁷⁶ MOSLEY 1963: 228.

⁷⁷ FARWELL 1989: 357; GAUDI 2017: 415.

⁷⁸ VON LETTOW-VORBECK 1955.

⁷⁹ GAUDI 2017: 418.

⁸⁰ JULIER 1928: i; GALÁNTAI 2000: 222–223; KEEGAN 2010: 415–420.

Kelet-Afrikában azonban – amint már fentebb említettük – 1918. november 25-ig folytak a harcok.

A 995 ezer km² területű Német Kelet-Afrika területe csaknem kétszerese volt az akkor 540 857 km² kiterjedésű anyaországnak: a németek gyarmatosítása 1884-ben kezdődött el, amelyet véres felkelések leverésével fejeztek be a 20. század elejére.⁸¹ A világháború 1914. augusztus 8-án érte el a gyarmatot, két brit védett cirkáló, a HMS *Astraea* és a HMS *Pegasus* a Dar es-Salaam-i drótnélkülitáviró-állomás elleni támadásával. A háború itteni kezdetét jól jellemzik Brian Farwell szavai, miszerint „nem voltak tervek. Sem a szövetségesek, sem a németek nem készültek fel az afrikai háborúra.”⁸² A szakírók egy része az 1918-ig tartó itt zajló harcokat jellemzően négy szakaszra osztják,⁸³ David Smith azonban öt,⁸⁴ míg maga Von Lettow-Vorbeck három részre⁸⁵ bontotta az eseményeket.

Az első időszak a Tanga⁸⁶ (1914. november 3–4.), majd a Jassin⁸⁷ (1915. január 18.) mellett vívott ütközetekig tartott, amelyek győztes megvívásával Von Lettow-Vorbeck megakadályozta a gyarmat gyors meghódítását, azonban felismerte, hogy a nyílt összecsapásokban elszenvedett veszteségei vereséghez vezetnek. A második időszak egyfajta patthelyzetet hozott, ugyanis egyik fél sem rendelkezett elegendő erővel a döntés kierőszakolásához.⁸⁸ Az 1915-ös évet elsősorban a németek Uganda-vasútvonal elleni támadásai jellemezték, amelyek bázisa a gyarmat északi része, a Kilimandzsáró vidéke volt.⁸⁹ Harcok zajlottak a Viktória-, valamint a Tanganyika-tó birtoklásáért, valamint ebben az évben teljesedett be a sorsa az SMS *Königsberg* német könnyűcirkálónak, amelyet július 11-én süllyesztett el két brit monitor a Rufiji folyó deltájában.⁹⁰ A német legénység, valamint a hajó lövegeinek egy része azonban tovább harcolt a gyarmati véderő soraiban.

⁸¹ NÉMETH 2015: 19.

⁸² FARWELL 1989: 35.

⁸³ JULIER 1928: i; KÚN 1915: 280; LAQUEUR 2004: 157.

⁸⁴ David Smith szakaszolása (SMITH 2022): 1. A brit offenzíva (1914. augusztus 8. – 1915. január 18.); 2. A sínháború (1915. március – 1916. február); 3. A dél-afrikai támadás (1916. március 8-tól – 1917. január 20.); 4. A német visszavonulás (1917 elejétől novemberig); 5. Az utolsó szakasz (1917. november 25. – 1918. november 25.).

⁸⁵ Von Lettow-Vorbeck szakaszolása (VON LETTOW-VORBECK 1920c): 1. A háború kitörésétől a dél-afrikai megérkezéséig (1914. augusztus 8. – 1916. március); 2. Az antant koncentrikus támadása (1916. március 8. – 1917. november); 3. 1917. november 25. – 1918. november 25.

⁸⁶ SMITH 2022: 26–35.

⁸⁷ SMITH 2022: 35–37.

⁸⁸ FARWELL 1989: 190.

⁸⁹ KEEGAN 2010: 423.

⁹⁰ FARWELL 1989: 127–160.

Az összecsapások harmadik szakasza 1916. március 8-án kezdődött, amikor az immáron parancsnokló Jan Smuts altábornagy tervei alapján a sokszoros túlerőben levő antantcsapatok folyamatos harcok során a gyarmat déli területére szorították vissza az immáron vezérőrnaggyá előléptetett Von Lettow-Vorbeck csapatait, amelyek 1916. szeptember elején előbb feladták a gyarmati fővárost, Dar es-Salaamot (ezzel a kikötőből nyugat felé, a Tanganyika-tó partján fekvő Kigomáig tartó központi vasútvonalat is), majd átkeltek a Rufijin is. A német csapatok azonban elkerülték a bekerítést, és harcolva végrehajtott visszavonulásuk során súlyos veszteségeket okoztak az őket üldözőknek.⁹¹ Ezt a szakaszt az 1917. október 15. és 18. között Mahiwa mellett megvívott véres ütközet⁹² zárta, amely ismét a németek győelmét hozta.⁹³

A végső szakasz 1917. november 25-én kezdődött el, ekkorra a németek utánpótlása szinte teljesen ellehetetlenült.⁹⁴ Von Lettow-Vorbeck ekkor erői egy részével, 300 európaival és 1700 aszkarival,⁹⁵ valamint 3000 teherhordóval átkelt a Rovuma folyón, amely a határt jelentette Német és Portugál Kelet-Afrika (a mai Mozambik) között.⁹⁶ A német tábornok a gyarmati portugál csapatokra sorozatos vereségeket mért, a Namacurránál kivívt győzelem után (1918. július 1–3.) hatalmas mennyiségű hadianyagra tett szert. Ennek birtokában a németek előbb visszatértek saját gyarmati területükre, majd november 1-jén betörték a brit fennhatóság alatt álló Észak-Rodéziába. 1918. november 25-én ezen a területen, Abercorn (ma a zambiai Mbala) városánál érte őket a hír az anyaország európai vereségéről, amely hallatán Von Lettow-Vorbeck csapatai (155 európai katona, 1156 aszkari és 1598 teherhordó) letették a fegyvert.⁹⁷ A németeknek 15 ezer főnél több katona soha sem állt rendelkezésükre a harcok során, ellenük az antant 137 tábornokot és kb. 300 ezer katonát vetett be. A harcok és a háború utáni járvány (spanyolnátha) óriási, több százezres léptékű emberáldozattal járt, emellett a németek a harcok során feladott területeken minden infrastruktúrát elpusztítottak.⁹⁸

⁹¹ LIDDELL HART 1972: 308.

⁹² SMITH 2022: 76–84.

⁹³ FARWELL 1989: 330–332.

⁹⁴ Az anyaországból mindössze két blokádtörő hajó, 1915-ben a Kronborg (az eredetileg brit építésű Rubens) és 1916-ban a Marie von Stettin érte el Német Kelet-Afrika partjait az általuk szállított utánpótlással. Előbbi hajót 1914. április 14-én a partoknál a brit HMS Hyacinth védett cirkáló megtámadta: a lövésektől kigyulladt hajót kapitánya evakuálta, s a fenékszelepek megnyitásával a fenékre süllyesztette. A megfeneklett hajó rakományának jelentős részét azonban kiemelték, kiszáritották, majd eljuttatták a német csapatokhoz. FARWELL 1989: 139–143, 276–277.

⁹⁵ Aszkari: a német gyarmati véderő helyi származású katonája.

⁹⁶ SMITH 2022: 85.

⁹⁷ JULIER 1928: i; SMITH 2022: 90.

⁹⁸ BÚR–NÉMETH 2014: 259; FARWELL 1989: 355; SMITH 2022: 92.

Emlékeim Kelet-Afrikából

Von Lettow-Vorbecknek a kelet-afrikai harcokról írt művei közül⁹⁹ az *Emlékeim Kelet-Afrikából* című (eredetiben *Meine Erinnerungen aus Ostafrika*)¹⁰⁰ angol fordítását (címe *My Reminiscences of East Africa*)¹⁰¹ használtuk fel tanulmányunk megírásakor. Megjegyzendő, hogy a mű magyar fordítása eddig még nem készült el. A tábornok önéletírása németül *Mein Leben* címmel 1957-ben jelent meg,¹⁰² amelyet angolul 2012-ben publikáltak.¹⁰³

Paul von Lettow-Vorbeck *Emlékeim Kelet-Afrikából* című visszaemlékezése három fő részből áll: az első 1916 márciusáig tekint át az eseményeket,¹⁰⁴ a második 1917 novemberéig,¹⁰⁵ míg a harmadik a fegyverletételig, illetve Von Lettow-Vorbeck és katonái hazatéréseig összegzi a történeteket.¹⁰⁶ A tábornok portréja mellett 22, a hadszíntérrel és a harcokról készített térképpel, valamint résztvevőkről és helyiek-ről készített rajzolt képekkel illusztrálták a kötetet, amelyeket Von Lettow-Vorbeck segédtsíjtje készített.

A gyarmatra 1914 januárjában megérkező Von Lettow-Vorbeck (ekkor még) alezredes számára a kezdet kezdetétől világos volt, hogy a gyarmat sorsa összefonódik

⁹⁹ Lásd VON LETTOW-VORBECK 1920a.

¹⁰⁰ VON LETTOW-VORBECK 1920b. Walter Laqueur szerint ez a műve tekinthető a legmegbízhatóbbnak, a legsikeresebb azonban a fiataloknak szánt *Heia Safari* (VON LETTOW-VORBECK 1920a) volt. LAQUEUR 2004: 423, 5. lábjegyzet.

¹⁰¹ VON LETTOW-VORBECK 1920c.

¹⁰² VON LETTOW-VORBECK 1957.

¹⁰³ VON LETTOW-VORBECK 2012.

¹⁰⁴ I. rész: *A dél-afrikaiak megérkezése előtti események*. Az első rész fejezetei: I. *A háború kitörése előtt*; II. *A háború kezdete*; III. *Az első ütközetek*; IV. *Novemberi összecsapások Tangánál*; V. *további eseményekre várva*; VI. *Újabb súlyos harcok északkeleten*; VII. *Gerillaháború és további előkészületek*; VIII. *A nagy offenzívára várva. A rendelkezésre álló idő hatékony kihasználása*; IX. *A háború mellékszínterei. Gerillahadviselés a szárazföldön és a tengeren 1916 újévéig*.

¹⁰⁵ II. rész: *A túlerő koncentrikus támadása (A dél-afrikai csapatok megérkezésétől a gyarmat elvesztéséig)*. A második rész fejezetei: I. *Az ellenség támadása az Oldorobo-hegynél*; II. *Az ellenség további előrenyomulása és az összecsapás Reatánál*; III. *Visszavonulás az elsőpró ellenséges nyomás elől*; IV. *Az ellenség előrenyomulása az északi vasútvonal térségében*; V. *Az északi és a központi vasút között*; VI. *Folyamatos harcok a Rufiji közelében*; VII. *Ellenséges támadások a gyarmat délkeleti részén*; VIII. *Aggodalmak és nehézségek a Rufiji körzetében való tartózkodásunk alatt*; IX. *A határvédelem vége a mellékhadszíntereken*; X. *Lindi és Kilwa*; XI. *A gyarmat délkeleti sarkában*; XII. *Utolsó hetek a német területen*.

¹⁰⁶ III. rész: *Idegen földön harcolva (A portugál Kelet-Afrikába történő átkelésétől a fegyverszünetig)*. A harmadik rész fejezetei: I. *Át a Rowumán*; II. *A Ludjendától keletre*; III. *A Lurio és a Likungo folyók vidékén*; IV. *Dél felé*; V. *Vissza északra a Namacurra folyóhoz*; VI. *Vissza a Lurio folyóhoz*; VII. *Ismét német földön*; VIII. *Előrenyomulás Brit-Rhodéziába*; IX. *A fegyverszünet és a hazatérés*.

Németország sorsával, azaz a nyugati hadszíntéren folyó harcok kimenetelével. Ebből kiindulva egyértelmű volt a feladata: a számára tevékenységi helynek kijelölt mellékhadszíntéren kellett olyan tevékenységet folytatnia, amellyel bármilyen módon befolyásolni tudta a főhadszíntér eseményeit. Ennek legbiztosabb módszere az volt, ha minél hosszabb ideig tartó küzdelem során minél több antantkatonát, hadianyagot és egyéb erőforrást köt le, vagyis minél inkább elhúzódó és anyagigényes harcokra kényszeríti rá ellenségeit.¹⁰⁷ A feladathoz számba vette a rendelkezésre álló erőket, a fegyverzetet, valamint a gyarmat biztosította hadianyagot, ugyanis tudta, hogy a harcok kitörése után az anyaországi utánpótlás gyakorlatilag ellehetetlenül.¹⁰⁸

A német parancsnok úgy gondolta, hogy Német Kelet-Afrika védelméhez a rendelkezésre álló erőket a gyarmat északi határához kell összpontosítani, egyrészt mert innen volt várható komoly brit támadás, másrészt erről a területről lehetett komolyan veszélyeztetni a Brit Kelet-Afrika (a mai Kenya) ütőerének számító Uganda-vasútvonalat.¹⁰⁹ Jól tudta Von Lettow-Vorbeck, hogy az indiai-óceáni kikötőből, Mombasából a határral párhuzamosan nyugatra induló, a Nairobi keresztl a Viktória-tó felé tartó több mint 700 km hosszúságú vonal teljes ellenőrzése katonailag lehetetlen feladat, így a vasút elleni támadásokkal rengeteg ellenséges katonát kötött le.¹¹⁰ Megjegyzendő, hogy szándékait komolyan ellenezte Heinrich Albert Schnee (1871–1949), a gyarmat kormányzója, aki a gyarmatot jelentősebb harc és pusztítás nélkül szeretne volna megőrizni a háború utáni időkre.¹¹¹ Schnee ellenezte a gyarmati véderő csapatainak koncentrációját is, mert úgy gondolta, hogy azok széttagoltsága a terület belbiztonságát jobban szolgálta volna.¹¹² A hivatalosan felettes kormányzó és az alárendelt katonai parancsnok közötti konfliktus¹¹³ végül Von Lettow-Vorbeck javára dőlt el – itt szinte visszaköszönnek a technokrata Helmuth von Moltke tábornok (1800–1891) gondolatai a hadvezér kiválasztásáról és cselekvési szabadságáról,¹¹⁴ és mintegy előrevetítik a két világháború között Erich Ludendorff tábornok (1865–1937) által – a totális háborúról – megfogalmazottakat, miszerint „[...] a politikának a hadvezetést kell szolgálnia”.¹¹⁵ Megjegyzendő, a totális

¹⁰⁷ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 3.

¹⁰⁸ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 4–10.

¹⁰⁹ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 21.

¹¹⁰ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 4.

¹¹¹ MOSLEY 1963: 15.

¹¹² VON LETTOW-VORBECK 1920c: 21.

¹¹³ Kettejük párbeszédét idézi MOSLEY 1963: 26–28.

¹¹⁴ VON MOLTKE 1985: 333–335; a témáról lásd NAGY 2004: 158–159.

¹¹⁵ LUDENDORFF 1935: 10; a témáról lásd NAGY 2004: 163–167.

háború elméleti zsákutcája gyakorlatilag a politika primátusáról Clausewitz által megfogalmazott alapelv fals cáfolata.¹¹⁶

Von Lettow-Vorbeck emlékiratából is kitűnik, hogy kulcskérdés volt a harcoló német csapatok ellátásának biztosítása. Amíg a nagy gazdasági potenciállal rendelkező gyarmat területe német kézen volt, az önellátásra átállt katonai ellátási rendszer viszonylag zavartalanul működött, köszönhetően a vasútvonalaknak és a nagyszámú teherhordónak.¹¹⁷ Saját forrásból állították elő az élelmiszert és képesek voltak terepszínű felsőruházatot, lábbelit, gumit, üzemanyagot is gyártani.¹¹⁸ Fontos volt a malária ellenszere, a kinin folyamatos biztosítása is. Bár az afrikai katonák ellenállóbbak voltak a helyi betegségekkel szemben,¹¹⁹ a gyógyszer nélkülözhetetlen volt, amelyet a németek az Amani Biológiai-Mezőgazdasági Kutatóintézetben (Biologisch-Landwirtschaftliche Institut Amani) képesek voltak helyi alapanyagból gyártani.¹²⁰

A fegyverzet- és lőszerellátás gyakorlatilag az ellenségtől zsákmányolt készletektől függött. A Tangánál vívott ütközet három új század teljes felfegyverzését biztosította, emellett 16 géppuska és mintegy 600 ezer lőszer került a győztesek kezébe.¹²¹ Beszédesebb tény, hogy a fegyverletételkor 1 ágyú, 37 géppuska, 1071 puska közül mindössze 7 géppuska volt német eredetű, a többit brit vagy portugál hadizsákmányként szerezték a németek.¹²²

Az irreguláris harc szükségszerűségét 1915 januárjában ismerte fel Von Lettow-Vorbeck: bár a jassini ütközet német sikerrel zárult, ez súlyos veszteségeket okozott a gyarmati véderőnek. Belátta, hogy az elhúzódó háborúhoz takarékoskodni kell az erőikkel, így a nyílt összecsapások helyett a gerilla-hadviselést kell előnyben részesíteni.¹²³ Ekkor kezdték el a németek kis alegységeikkel a Kilimandzsárótól északra elterülő brit terület, az ott húzódó Uganda-vasútvonal szisztematikus támadását.¹²⁴ A dél-afrikai erők támadása után a déli irányú visszavonulás során is dominált a harcok kifárasztó jellege: a visszavonulás során a terepet és a földrajzi viszonyokat jól ismerő és kihasználó németek az arra alkalmas helyeken hirtelen megálltak, ellencsapást indítottak üldözőik ellen, azok megfutamodásakor üldözték őket, majd

¹¹⁶ NAGY 2004: 165.

¹¹⁷ HENDERSON 1943: 107.

¹¹⁸ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 69–70.

¹¹⁹ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 24–25.

¹²⁰ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 71.

¹²¹ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 45.

¹²² VON LETTOW-VORBECK 1920c: 320.

¹²³ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 63.

¹²⁴ VON LETTOW-VORBECK 1920c: 64–67.

visszafordultak, s folytatták alapvetően déli irányú menetüket.¹²⁵ A Schutztruppe alegységei kitértek a nagyobb összecsapások elől, a visszavonulás során elpusztítva mindent, ami az antantcsapatok hasznára válhatott volna. Parancsnokuk tudatosan megosztotta erőit, amivel elérte, hogy 1916 végére az antant helyi erői kimerültek.¹²⁶ 1917. október végére azonban Német Kelet-Afrika déli sarkába szorultak vissza Von Lettow-Vorbeck katonái, aki nem látván más lehetőséget a harc folytatására portugál területre helyezte át a harcok színtereit.

A német parancsnok ekkor is a harcok elhúzódására törekedett: csapatai létszámát lecsökkentette (csak az egészséges katonák és teherhordók tarthattak vele), hogy a kisebb csoportosítás biztosította nagyobb mozgékonyság és ellátási függetlenség birtokában még több ellenséges katonát kössön le.¹²⁷ A portugál fennhatóságú területen szerzett óriási mennyiségű hadizsákmány birtokában képes volt Von Lettow-Vorbeck a brit gyarmat, Észak-Rodézia inváziójára is. Saját számítása alapján 1918 novemberében a rendelkezésére álló hadianyag még további egy évig biztosíthatta volna harcát, azonban a német vereség Európában őt is fegyverletételre kényszerítette.¹²⁸

Bár a vesztesek oldalán harcoló Von Lettow-Vorbeck ismertsége nem volt összehasonlítható Lawrence-ével, hadvezetésének zsenialitását a téma általunk is idézett szakírói (például Farwell, Hoyt, Gaudi, Mosley, Smith, Julier) elismerték,¹²⁹ írói munkásságát azonban kevesen értékelték, bár elmondható, hogy az általunk hivatkozott visszaemlékezés inkább pontosan adatolt hadi napló, mint szépirodalmi alkotás. Talán ennek is köszönhető, hogy Walter Laqueur egyenesen úgy vélte, hogy Von Lettow-Vorbeck íróként nem alkotott igazán maradandót, és a háború utáni alkotásait egy témára készített variációknak tekintette.¹³⁰ Érdekes tény, hogy a két világháború közötti időszakból két olyan hazai munkát ismerünk, amelynek szerzője a németek oldalán harcolt e mellékhadszíntéren: Debreczeni

¹²⁵ VON LETTOW-VORBECK 1920C: 144–145.

¹²⁶ VON LETTOW-VORBECK 1920C: 170–171.

¹²⁷ VON LETTOW-VORBECK 1920C: 220–222.

¹²⁸ VON LETTOW-VORBECK 1920C: 318.

¹²⁹ A hazai szakirodalmat tekintve az utóbbi évtizedekben Németh István fentebb hivatkozott írásaiban olvashatunk az itteni küzdelmekről. A német kelet-afrikai harcok eddigi legteljesebb hazai feldolgozását Kovács Tibor Benedek végezte el a 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Had- és Rendészettudományi Szekciójához benyújtott *A Német-Birodalom aszimmetrikus háborúja Kelet-Afrikában, Paul Emil von Lettow-Vorbeck „gerilla hadviselése” 1914 és 1918 között* című tudományos diákköri dolgozatával. KOVÁCS 2021.

¹³⁰ LAQUEUR 2004: 155.

Gyula¹³¹ és Kálmán Géza¹³² a háború után visszaemlékezések formájában, egyfajta útleírásként rögzítette emlékeit.¹³³

Összegzés

A két emlékiratban leírt eseményeket összevetve megállapítható, hogy mind az arab felkelők, mind a német gyarmati véderő irreguláris formában és módszerekkel alkalmazta az akaratervényesítés indirekt eszközrendszerét. Parancsnokaik harcában közös pont volt a vasútvonal. Lawrence-ék számára a hedzsászi vasút (annak infrastruktúrája, valamint gördülőállománya) az Arab-félszigeten állomásozó török csapatok utánpótlásának kulcsaként jelentette rajtaütéseik fő célpontját. Von Lettow-Vorbeck számára ugyanezt jelentette a Brit Kelet-Afrikában húzódó Uganda-vasútvonal, azonban a terület védelme szempontjából stratégiai jelentősége volt a német gyarmat északi területein húzódó, Tangát és Moshit összekötő 350 km hosszú Usambara-, valamint ettől délre a Dar es-Salaamból Kigomába tartó 1245 km hosszú központi vasútvonalnak is.

Megállapítható, hogy egyrészt mindkét esetben kulcsfontosságú volt a harcok sikeréhez a lakosság – Lawrence-nek az arab törzsek, Von Lettow-Vorbecknek a helyi német lakosság – támogatása, másrészt a terepviszonyok kedveztek az irreguláris harcoknak. Az arab felkelők műveletei alapvetően két jól elkülöníthető felszínformán zajlottak: Akaba elfoglalásáig (1917. július 6.) a szinte lakatlan sivatagban, utána északra Damaszkuszig megművelt és sűrűbb településhálózatú területeken. Fontos kiemelni, hogy az előbbi terep sokkal kedvezőbb volt a felkelők számára, mint a sűrűbben lakott és mezőgazdasági művelésre fogott vidék. A felkelők az óriási kiterjedésű sivatagot, annak „csendes fenyegetését”¹³⁴ egyfajta nyomásgyakorlási eszközként használták fel a törökökkel szemben, ugyanakkor ez jelentette számukra a nélkülözhetetlen bázist is. A terület nagysága a németek harcát is segítette. Német Kelet-Afrikában az infrastruktúra (kiépített utak) hiánya, a felszín érintetlensége ugyancsak kedvezett a nagyobb helyismerettel rendelkező gyarmati véderőnek.¹³⁵ A terep kapcsán elmondható még, hogy mindketten jól ismerték

¹³¹ DEBRECZENI 1930.

¹³² KÁLMÁN 1923.

¹³³ NAGY 2001: 118–121; NAGY 2009: 224.

¹³⁴ LAWRENCE 1935a: 216.

¹³⁵ LIDDELL HART 1972: 308.

a harcok színterét, hiszen Lawrence még diákkorában térképezte fel a Közel-Keletet, míg Von Lettow-Vorbeck a megérkezése után szerzett alapos ismereteket a gyarmat földrajzáról.

A felsorolt párhuzamok ellenére jó néhány különbség is megállapítható a két esemény sor vizsgálatakor. Lawrence vezetése alatt irreguláris erők harcoltak irreguláris módon, míg Von Lettow-Vorbeck reguláris csapatokkal a kezdeti reguláris szakasz után kényszerűségből folytatott irreguláris küzdelmet. Az arabok küzdelmeik során területeket hódítottak, míg Von Lettow-Vorbeck – legalábbis 1917 novemberéig – Német Kelet-Afrika területét védte. Különböző volt az utánpótlás is: a Lawrence-szel harcoló arab csapatokat Egyiptomból látták el a harcokhoz szükséges hadianyaggal, amihez hozzájárult a török csapatoktól megszerzett zsákmány is. Ezzel szemben Von Lettow-Vorbeck csapatai – a két említett blokádtörő hajó rakományától eltekintve – csak az önellátásra, valamint a hadizsákmányra támaszkodhattak. Jelentős a kontraszt akkor is, ha a katonai vezető személyét vesszük górcső alá, hiszen Lawrence amatőr, Von Lettow-Vorbeck professzionális katonaként vett részt a harcokban. Utóbbi a német katonai tanintézmények valamennyi lépcsőfokát végigjárta, jelentős harci tapasztalatokat szerzett külföldi szolgálata alatt, míg utóbbi semmi ilyesfélével nem rendelkezett.

Azonban akár az azonosságokat, akár a különbségeket nézzük, az irreguláris kifárasztó jelleg volt a legmarkánsabb jellemzője mindkét hadjáratnak, ezért bátran mondhatjuk a Lawrence és a Von Lettow-Vorbeck vezette harcokra, hogy azok tulajdonképpen variációk egy témára.

Felhasznált irodalom

- ANDÓ Gergely (2012): Az igazi Közel-Kelet. Dicső múlt és kaotikus jelen: a szír vasutak. *Indóház*, 8(6), 46–51.
- ANDÓ Gergely – SZIRMAY Gábor (2013): Magyar vasútüzem a Közel-Keleten. Arábiai Lawrence és az elfeledett első világháborús katonai misszió. *Indóház*, 9(8), 38–43.
- ASPREE, Robert B. (1975): *War in the Shadows. The Guerrilla in History. Volume I*. Garden City, NY: Doubleday & Co.
- BAKOS, Csaba Attila – JOBBÁGY, Zoltán (2015): Explaining the Evolutionary Dynamics of an Insurgency: T. E. Lawrence and the Art of Tribal Warfare. *AARMS*, 14(1), 91–99. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2015.1.8>
- BARTHA Tibor szerk. (1993): *Keresztyén bibliai lexikon*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2>
- BECKETT, Ian F. (2004): *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies. Guerrillas and Their Opponents Since 1750*. London – New York: Routledge.

- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (2014). Budapest: Szent István Társulat.
- BLACK, Jeremy (2010): Edmund Allenby. In ROBERTS, Andrew (szerk.): *A hadviselés művészete. Nagy hadvezérek az újkorban*. Ford. Molnár György. Budapest: Kossuth, 268–275.
- BÚR Gábor – NÉMETH István (2014): Afrika az I. világháborúban – Lettow-Vorbeck háborúja. In NÉMETH István (szerk.): *Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. Budapest: L'Harmattan, 249–261.
- DEBRECZENI Gyula (1930): *Egy magyar katonatiszt kalandjai a legsötétebb Afrikában*. Budapest: Magyar.
- FARWELL, Byron (1989): *The Great War in Africa 1914–1918*. New York – London: W. W. Norton & Co.
- FAZEKAS Ferenc (2021): A katonai törzs evolúciója és fejlődési perspektívái. *Hadtudományi Szemle*, 14(3), 105–118. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.3.8>
- FEJTŐ Ferenc (1936): A négyelkű ember. Lawrence: A bölcsesség hét pillére (ford. Schöpflin Aladár). *Nyugat*, 29(1), 78–81.
- FORGÁCS Balázs (2017): Arabiai Lawrence és az arab felkelés. *Hadmérnök*, 12(2), 321–340.
- FROMKIN, David (2001): *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Henry Holt and Co.
- GALÁNTAI József (2000): *Az I. világháború*. Budapest: Korona.
- GAUDI, Robert (2017): *African Kaiser. General Paul von Lettow-Vorbeck and the Great War in Africa, 1914–1918*. New York: Caliber.
- GWINN, Robert P. (1991): Lawrence of Arabia. In GOETZ, Philip W. – MCHENRY, Robert (szerk.): *The New Encyclopaedia Britannica. Vol. 7*. 15. kiadás. Chicago: University of Chicago Press, 206–207.
- HENDERSON, W. O. (1943): The War Economy of German East Africa, 1914–1917. *The Economic History Review*, 13(1–2), 104–110. Online: <https://doi.org/10.2307/2590519>
- HORVÁTH Tibor (1935): Lawrence, a szertelen akarás gyáva hőse. *Napkelet*, 13(12), 822–824.
- HOYT, Edwin P. (1981): *Guerilla: Colonel von Lettow-Vorbeck and Germany's East African Empire*. New York – London: Macmillan.
- JULIER Ferenc (1928): Lettow-Vorbeck. *Vasárnap* (A Magyarság melléklete), 9(295), I–II.
- KÁLMÁN Géza (1923): *Miaka ile. Béke és harc a feketékkel. Egy német gyarmatról és védelmi harcáról*. Budapest: Pátia.
- KEEGAN, John (2010): *Az első világháború*. Ford. Molnár György. Budapest: Európa.
- KOVÁCS Tibor Benedek (2021): *A Német-Birodalom aszimmetrikus háborúja Kelet-Afrikában, Paul Emil von Lettow-Vorbeck „gerilla hadviselése” 1914 és 1918 között*. Tudományos diákköri dolgozat. 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Had- és Rendezettudományi Szekció.
- KÚN Vilmos (1915): Harcok a német gyarmatokért. In LÁNDOR Tivadar (szerk.): *A nagy háború írásban és képen. Második rész: Anyugati harctér. Második kötet*. Budapest: Athenaeum, 276–280.
- LAQUEUR, Walter (1997): *Guerrilla Warfare. A Historical and Critical Study*. New Brunswick – London: Transaction.
- LAWRENCE, Thomas Edward (1935a): *A bölcsesség hét pillére I*. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest: Révai.
- LAWRENCE, Thomas Edward (1935b): *A bölcsesség hét pillére II*. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest: Révai.
- LAWRENCE, Thomas Edward (1990): *Lázadás a sivatagban*. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest: Új Génius.
- LIDDELL HART, B. H. (1972): *The History of the First World War*. London: Pan Books.
- LIDDELL HART, B. H. (2002): *Stratégia*. Ford. Soproni András. Budapest: Európa.
- LUDENDORFF, Erich (1935): *Der totale Krieg*. München: Ludendorffs.
- MOSLEY, Leonard (1963): *Duel for Kilimanjaro. An Account of The East African Campaign 1914–1918*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- MURPHY, David (2008): *The Arab Revolt 1916–1918. Lawrence Sets Arabia Ablaze*. Botley, UK: Osprey.
- MURPHY, David (2011): *Lawrence of Arabia*. Botley, UK: Osprey.

- NAGY Miklós Mihály (2001): *Magyar hadiutazók. Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből*. Budapest: Kornétás.
- NAGY Miklós Mihály (2003): *Boldog békeidők haditengerészei. A k.u.k. hadiflotta utazástörténete*. Budapest: Kornétás.
- NAGY Miklós Mihály (2004): A katonai erőszak elmélete és a XX. század. *Múltunk*, 49(4), 146–175.
- NAGY Miklós Mihály (2007): *Világjáró magyar katonák. Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből. (Magyar hadiutazók II.)* Budapest: Zrínyi.
- NAGY Miklós Mihály (2009): *A magyar hadiutazás története*. Budapest: Zrínyi.
- NÉMETH István (2015): Lettow-Vorbeck háborúja. Kelet-Afrika oroszánja. *Élet és Tudomány*, 70(1), 19–21.
- PARAGI Beáta (2009): Arábiai Lawrence. A 20. század egyik legvitatottabb kalandora. *Rubicon*, 20(9), 52–59.
- PASSUTH László (1935): Edward Thomas Lawrence emlékezete. *Nyugat*, 28(7), 25–27.
- SMITH, David (2022): *The East Africa Campaign 1914–1918. Von Lettow-Vorbeck's Masterpiece*. New York: Osprey.
- SOMOGYI József (1939): Arábia koronázatlan királya: T[homas] E[dward] Lawrence ezredes. *Történet-írás*, 3(2), 65–74.
- TIKKANEN, Amy [é. n.]: *Paul von Lettow-Vorbeck*. Online: <https://www.britannica.com/biography/Paul-von-Lettow-Vorbeck>
- TUCKER, Spencer C. (2001): *Who's Who in Twentieth-century Warfare*. London: Routledge.
- VON LETTOW-VORBECK, [Paul] (1920a): *Heia Safari. Deutschlands Kampf in Ostafrika*. Leipzig: Koehler & Amelang.
- VON LETTOW-VORBECK, [Paul] (1920b): *Meine Erinnerungen aus Ostafrika*. Leipzig: K. F. Koehler.
- VON LETTOW-VORBECK, [Paul] (1920c): *My Reminiscences of East Africa*. London: Hurst and Blackett – Paternoster House. Online: <https://doi.org/10.5479/sil.798767.39088017639576>
- VON LETTOW-VORBECK, Paul (1954): *Kwa Heri Bwana! Auf Wiedersehen, Herr*. Lengerich: Klein.
- VON LETTOW-VORBECK, Paul (1955): *Afrika, wie ich es wiedersah*. München: Lehmann.
- VON LETTOW-VORBECK, Paul (1957): *Mein Leben*. Leipzig: Koehlers Verlagsgesellschaft Biberach an der Riss.
- VON LETTOW-VORBECK, Paul (2012): *My Life*. Loves Park, IL: Rilling Enterprises.
- VON MOLTKE, Helmuth Karl (1985): Hadtudományi írások (Részletek). In KOCSIS Bernát (szerk.): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest: Zrínyi, 331–381.